
COMUNITATEA ARMENEASCĂ ȘI ARENDAȘIA PROPRIETĂȚILOR FUNCIARE ÎN ȚARA MOLDOVEI (a doua jumătate a sec. XVIII - începutul sec. XIX)

Valentin Arapu

Formularea problemei. Fenomenul arendășiei proprietăților funciare de către negustorii armeni în Țara Moldovei are la bază un șir de factori de ordin economic, social și juridic. Dezvoltarea relațiilor precapitaliste prin înființarea manufacturilor și practicarea sistemului de arendășie a pășunilor și moșiilor veneau să ajusteze starea de lucruri existentă în Țara Moldovei la transformările mult mai radicale din Vestul Europei. În epoca medievală proprietățile funciare nu se vindeau străinilor, inclusiv armenilor stabiliți în Țara Moldovei. Dar această stare de lucruri se schimbă substanțial în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - începutul sec. XIX, armenii în mare parte fiind asimilați de băștinași, apar adesea în calitatea de arendași de pășuni și cumpărători de moșii. Arendășia nu urmează a fi confundată cu „orânda”, termen al epocii care desemna darea în arendă doar a cârciumilor.

Gradul de cercetare. În istoriografia română¹ au fost elaborate multiple lucrări privind rolul armenilor în cadrul dezvoltării relațiilor de antreprenariat, inclusiv prin arendarea proprietăților funciare, în special a terenurilor arabile și a pășunilor. În acest context prezintă o valoare incontestabilă lucrarea dedicată activității economice a armenilor, ieșită sub auspiciile cercetătorului Vlad Bănățeanu, promotorul și tutorele cursurilor de armenologie și orientalistă la Universitatea din București, care a atras atenția asupra rolului deosebit de important pe care l-au jucat coloniile armenesti în economia Țării Moldovei (Bănățeanu 1938; БЭНЭЦЯНУ 1962).

---

¹ Acest studiu a fost realizat grație sprijinului acordat de către Institutul Cultural Român în cadrul programului „Burse pentru românii din jurul granițelor” cu scopul efectuării unui stagiului de cercetare și documentare la București și Iași (26.09.2012-26.12.2012) pentru a investiga tema: *Comunitatea armenilor din spațiul românesc în cadrul raporturilor economice dintre Țara Moldovei și Polonia (sec. XV-XVIII)*.

Distinsul savant român de origine armeană H. Dj. Siruni² a expus în succesiune cronologică istoria armenilor, inclusiv istoria armenilor stabiliți în spațiul românesc (Siruni 1940; Siruni 1935a; Siruni 1935b; Siruni 1936a; Siruni 1936b; Siruni 1936c), a analizat în profunzime contribuția adusă de către armeni la dezvoltarea economiei Țării Moldovei (Siruni 1944).

Dintre lucrările istoricilor români din trecut, o mențiune specială merită investigațiile cercetătorilor I.N. Angelescu (Angelescu 1916), J.D. Condurachi (Condurachi 1918), Gh. Netta (Netta 1931), N. Iorga (Iorga 1913; Iorga 1921; Iorga 1925; Iorga 1992), N.A. Bogdan (Bogdan 1925), V. Doboș-Boca (Doboș-Boca 1938a; Doboș-Boca 1938b), V. Ciobanu (Ciobanu 1971), D. Dan (Dan 2010), I. Constantinescu (Constantinescu 1973), N.N. Constantinescu (Constantinescu 1992). Prin cercetările lor meticuloase, acești autori au adus o contribuție importantă la analiza stării economice a Țării Moldovei în perioada enunțată. Ținem să remarcăm în mod special studiul dlui V. Tomuleț, dedicat activității comerciale a armenilor din Basarabia în primele trei decenii ale secolului XIX (Tomuleț 1997).

---

² Hagop Djololian Siruni, istoric, jurnalist, paleograf, arhivist, muzeograf, orientalist, poet și traducător român de origine armeană. S-a născut în Adapazar, Turcia (19.04.1890), într-o familie modestă: tatăl Arakel era zugrav, iar mama Mariam lucra în familia unor turci înstăriți din Constantinopol. În anul 1921 s-a stabilit în România, unde a cercetat și elaborat numeroase studii istorice, fiind ajutat și tutelat de către Nicolae Iorga (Siruni 1936d; Munca 2008, 7-35). La 22 decembrie 1944, din ordinul lui L. Beria a fost arestat și trimis în URSS, fiind învinuit de colaborare în timpul războiului cu persoane ostile puterii sovietice. A fost deținut în patru închisori și un lagăr siberian din cadrul GULAG-ului. Deși vina sa nu a fost demonstrată în fața instanței de judecată, între anii 1946 și 1955 a fost obligat să locuiască la Erevan, unde s-a bucurat de condiții mult mai bune, deși i-a fost îngrădit accesul la informație. În această perioadă a aflat și despre motivul adevărat al arestării și detenției sale, și anume că într-un articol din ziarul săptămânal „Araz” și-a permis să critice persoana lui L. Beria. În anul 1955 lui Siruni i s-a permis să se întoarcă în România. A cercetat minuțios documentele armenesti și turcești legate de istoria românilor. H. Dj. Siruni a fondat și condus *Societatea de Orientalistică din România* până în anul trecerii sale în neființă (7.04.1973) (Munca 2008, 36-48).

În istoriografia sovietică problema arendășiei proprietăților funciare de către reprezentanții comunității armenesti în Țara Moldovei a fost cercetată doar tangențial într-un șir de lucrări dedicate raporturilor economice dintre Țara Moldovei cu Polonia prin intermediul negustorilor armeni, stabiliți în coloniile din Podolia. Postulatele istoriografiei sovietice erau axate pe aspectele economice și sociale ale activității armenilor, asociați în bresle și asociații negustorești.

Cercetătorii Dj.O. Galustian (Галустян 1981) și V. Grigorian (Григорян 1980) au analizat rolul negustorilor armeni, stabiliți în coloniile din Podolia, la dezvoltarea relațiilor comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia. Armenii stabiliți în Podolia, s-au integrat perfect în sistemul economic existent, contribuind mult și la perfecționarea lui, inclusiv prin căpătarea de profituri în urma arendării unor proprietăți funciare în Țara Moldovei.

Un șir de cercetători au investigat raporturile economice dintre Țara Moldovei și teritoriile Rzeczpospolitei Polska, elucidând locul și rolul negustorilor armeni în cadrul producției meșteșugărești și al comercializării mărfurilor pe piețele interne și externe. Deseori, vitele crescute sau numai îngrășate pe pășunile arendate în Țara Moldovei, erau destinate nu numai comerțului propriu-zis, dar serveau și drept materie primă pentru dezvoltarea unor meșteșuguri cum ar fi tăbăcăria, prepararea mezelurilor, fabricarea lumânărilor și a săpunului. În acest context evidențiem studiile istoricilor M.A. Melikian (Меликян 1957), S. T. Eremian (Еремян 1970), L.S. Hacıkan (Хачикян 1954), M.O. Darbinian (Дарбинян 1964) și B.V. Grabovețki (Грабовецкий 1965). Contribuția acestor autori prezintă interes, mai ales grație cercetării influenței exercitate de către negustorii armeni în cadrul tranzacțiilor comerciale dintre cele două state, a rolului târgurilor și orașelor din Țara Moldovei, antrenate în această activitate și a genezei elementelor burgheze, inclusiv în baza practicării arendășiei proprietăților funciare.

Stabilirea armenilor în Moldova. Părăsirea patriei de origine de către armeni și pribegirea lor prin multiple state ale lumii în căutarea unui azil, constituie unul dintre aspectele esențiale ale istoriei milenare a acestui popor. Atacați cu tenacitate de perși și turci, numeroși locuitori ai Armeniei au fost nevoiți să-și părăsească patria de origine și să emigreze în diferite țări europene: Polonia,

Italia, Țara Moldovei, Olanda, Franța (Меликян 1957, 21). Au fost atestate câteva valuri de emigrare masivă a armenilor din țara lor de origine în secolele XI, XIV, XVII (Angelescu 1916, 62). După constatările lui H. Dj. Siruni, în anul 1060, armenii din orașul Ani³ și împrejurimi au fost nevoiți, din cauza invaziilor străine, să ia calea pribegiei, îndreptându-se spre Polonia și Moldova (Siruni 1940, 4). Al doilea val de emigrare are loc în anul 1064, fiind cauzat de invazia armatei seleucizilor lui Alp-Arslan/Alpaslan și devastarea vechii capitale Ani (Арутюнян 1964, 9-10; Брюсов 1940, 75). În anul 1239 teritoriul armean a fost pustiit de tătari și „puțini [armeni] au putut să scape și să fugă spre țări îndepărtate” (Siruni 1940, 4). Aproximativ în anul 1313, în urma unui cutremur dezastruos, „o nouă caravană de armeni” emigrează în Moldova. Ultima emigrare a armenilor din Ani este menționată în anul 1342, cauza principală fiind reocuparea capitalei de către perși (Siruni 1940, 4). Este semnificativ și faptul că primii refugiați din Ani, în marea lor majoritate erau reprezentanți ai aristocrației, aducând cu ei „tot ce poporul armean avea mai select, fie ca moravuri, fie ca obiceiuri și datini” și „au format un nucleu ales” (Siruni 1940, 5; Siruni 1935a, 9). Armenii săraci și țărani „au rămas lipiți de glebă” pe când cei „cu dare de mână au plecat din țara lor pentru a-și salva viața, credința strămoșească și averea” (Goilav 1909, 5). Având legături genetice în țările Orientului, cunoscând tradițiile, obiceiurile, limbile, subtilitățile diplomatice, armenii de cele mai multe ori îndeplineau rolul de călăuză la caravanele comerciale.

Conform aprecierii cercetătorului M.A. Melikian, emigrația populației armenice din patria lor a fost un proces continuu, care a variat în intensitate în perioada secolelor XI-XVII. Diaspora armeană stabilită în colonii se completa cu armeni veniți la câștig – „haribi” (Меликян 1957, 22), iar o parte dintre cei aflați de mai înainte reveneau în Armenia, formându-se astfel diaspora armeană care nu întrerupea legăturile cu patria de origine (Еремян 1970, 11).

În istoriografie au fost expuse mai multe opinii în ceea ce privește stabilirea cronologică a armenilor pe teritoriul Moldovei. În opinia lui H. Dj. Siruni armenii sunt atestați în spațiul moldav de

³ Orașul Ani a fost reședința dinastiei Bagratizilor (885-1045), în timpul căreia armenii au cunoscut o perioadă de înflorire a culturii, în special a literaturii și arhitecturii.

prin secolul al XI-lea (Siruni 1944, 5-6). Pentru el este un lucru cert „că Armenii erau deja așezați în Principat în mod compact înainte chiar de descălecarea” (Siruni 1940, 5), stabilindu-se în cele șapte orașe ale Moldovei – Suceava, Cetatea Albă, Galați, Vaslui, Iași, Botoșani și Hotin (Siruni 1935a, 8). Autorul este convins că armenii veniți pe teritoriul Moldovei erau originari din Ani – „locul de pornire a pribegilor” – o parte au venit prin Crimeea și Polonia, iar ceilalți „au venit pe mare, în Moldova și bazinul danubian, spre a trece în Galiția, Podolsk și celelalte regiuni ale Poloniei” (Siruni 1935a, 8).

Cercetătorul Grigore Goilav afirma că în Cetatea Albă a descoperit o piatră de mormânt cu o inscripție în limba armeană pe care o data cu anul 967 (Goilav 1912, 3). Profesorul Grigore M. Avakian pune la îndoială această datare atât de timpurie, considerând că stabilirea armenilor în Cetatea Albă trebuie raportată la finele secolului XIV, anume atunci ei au devenit un concurent serios pentru negustorii genovezi în bazinul Mării Negre (Avakian 1936, 75-80). Istoricul Gheorghe Bezviconi, descriind cimitirele armenesti din Basarabia, constata că „biserica armenescă și mormintele din jurul” Cetății Albe „datează din secolul XIV” (Bezviconi 1941, 390). În opinia lui Valerian Doboș-Boca „armenii n-au venit în Moldova direct din Armenia, ci din Crimeea și Polonia” (Doboș-Boca 1938a, ⁶³). O părere similară a fost expusă de către J.D. Condurachi, care afirma că armenii din Țara Moldovei au venit din „orașele Poloniei” (Condurachi 1918, 31). Nicolae Iorga considera că armenii „amenințați cu măcelul, robia și cele mai neomenești chinuri și prigoniri fugiră în lume”, poposind mai întâi în cetatea Caffa din Crimeea, apoi în Lemberg, de unde se coborâră în Moldova (Iorga 1992, 131).

A fost vehiculată mult și informația despre primele atestări ale bisericilor armenesti, a căror existență deja atesta și prezența unor comunități ale armenilor în târguri sau în orașe. Astfel, în anul 1350, în sursele epocii, este amintită biserica armeană din orașul Botoșani (Siruni 1940, 10, 21; Бэнэцяну 1962, 174). Biserica armenescă din Iași pare a fi construită în anul 1395. Pe o piatră de temelie care a aparținut unei biserici mai vechi s-a păstrat următoarea inscripție în limba armeană: „Cu mila lui Dumnezeu, prin stăruința părintelui Iacob, a hagiului Macar. E.K.R. 1395” (Bădărău, Caproșu 2007, 42). Această piatră se

păstrează într-o nișă din transept și probabil a fost descoperită în anul 1803, în timpul restaurării bisericii. Cercetătorii Dan Bădărău și Ioan Caproșu au analizat în detalii data inscripționată în piatră, încercând s-o ajuteze la era armeană (începe în anul 551 al calendarului gregorian) sau la cea bizantină, la calendarul iulian și gregorian, ajungând în cele din urmă la concluzia că inscripția a fost falsificată, cu atât mai mult cu cât „o piatră de temelie, care nu este așezată pentru public, nu avea de altfel nici un motiv să se îndepărteze de calendarul armenesc”. În același timp autorii nominalizați remarcă că „toate constatările conduc la convingerea că a existat în Iași o biserică armenescă din timpurile cele mai vechi, probabil din secolul al XIV-lea”, astfel „falsul din inscripție a putut fi făcut cu scopul de a întări un adevăr, iar nu în intenția de a credita o minciună” (Bădărău, Caproșu 2007, 43).

Domnul Țării Moldovei Alexandru cel Bun, cunoscând pe cât sunt de prospere orașele polone populate de un număr mai mare de armeni, a chemat în 1407 „negustori armeni din Polonia, oferindu-le diferite scutiri de impozite dacă se vor stabili în Suceava, Siret și Cernăuți”, astfel s-au stabilit în Suceava în jur de 700 de familii armenice (Bănățeanu 1938, 18). După aprecierea lui H. Dj. Siruni, colonia „armeană din Crimeea era una din cele mai înfloritoare”, armenii de aici au păstrat relații comerciale și culturale cu armenii din Moldova. Atacurile tătarilor și turcilor i-au forțat pe armenii din Crimeea să ia calea pribegiei, fiind primiți din anul 1475 în Țara Moldovei, unde s-au stabilit în Suceava, Iași, Botoșani, Focșani și Roman (Siruni 1940, 6-7). În primele secole de stabilire a armenilor în Țara Moldovei printre târgurile cele mai populate de armeni erau: Suceava, Hotin, Botoșani, Dorohoi, Vaslui, Galați, Iași, Cetatea Albă, Siret și Roman. Armenii, ca „agenți ai schimbului”, jucau un rol important în viața economică a orașelor din Moldova, orașe care-și păstrau „mereu fizionomia lor străină” (Zeletin 1997, 434). De fapt, armenii au suplinit golul creat în cadrul comerțului de tranzit cu Orientul după înlăturarea italienilor din această postură de către turcii osmani prin cucerirea Constantinopolului în 1453.

Comunitatea armenescă. În Țara Moldovei, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cele mai însemnate colonii armenice existau în Botoșani, Roman, Iași, Hotin, Galați, Chișinău, Orhei,

Tighina, Ismail, Chilia, Akkerman și în Focșanii din partea Moldovei (Bănățeanu 1938, 29-30). De exemplu, în capitala Țării Moldovei, în anul 1774 erau atestați 113 armeni capi de familie (Documente 1997, 128-129). Dispunem de unele date statistice referitor la numărul armenilor din Moldova în anul 1809. Astfel, în Iași locuiau 103 familii de armeni, în Roman – 145, în Botoșani – 328, în Focșanii din partea Moldovei – 83, în Galați – 22, în Ocna 29, în Hotin – 16, în Chișinău – 113, în Orhei – 34, în Tighina – 6, în Chilia – 4, în Akkerman – 116, în Ismail – 32 (Popovici 1930, 295-296). În aprecierea lui Leonid C. Popovici, în Moldova și Muntenia la acel moment locuiau peste 5.000 de armeni, iar majoritatea dintre ei locuiau în Moldova (Popovici 1930, 295). În Târgu Ocna, din cei 3.535 locuitori atestați documentar în anul 1774 (MEF 1975, 329-336), familiile de negustori armeni și evrei constituiau în jur de 21% din populația orașului (Stoica 1993, 131). Conform unei statistici din 1795 în Chișinău existau 6 dughene armenesti, la Orhei – 4, la Telenesti – 5 (Arapu 2004, 67). În *Condica Liuzilor* din anul 1803, în târgul Chișinău, sunt pomeniți 133 birnici moldoveni, cu un bir anual de 880 lei și 44 birnici armeni, cu birul anual de 660 lei (Iorga 1904b, 366-367).

În anul 1775 generalul Spleny, primul guvernator al Bucovinei, atestă în această provincie numai 58 de armeni, capi de familie (Doboș-Boca 1938a: 48, 72). În Siret, oraș care de la începutul secolului al XV-lea figura printre orașele moldovenești, populate cu un număr mare de armeni (Siruni 1936b, 70), către anul 1787, tabloul etnic al locuitorilor era foarte pestriț. Românii se estimau la 173 (62,91%) capi de familie, evreii – 36 (13,09%), rutenii – 27 (9,82%), germanii – 23 (8,36%), grecii – 7 (2,55%), armenii – 5 (1,82%), francezii – 2 (0,72%), polonezii – 1 (0,36%), lipovenii – 1 (0,36%) (Doboș-Boca 1938b, 26). În Țara Moldovei numărul armenilor nu era foarte mare, dar ei jucau un rol economic important în orașele care le oferiseră azil (Doboș-Boca 1938b, 26). În Bucovina, la mijlocul secolului XIX, erau atestați 2.400 de armeni, dintre care numai 475 se declarau catolici (Бабаян 1918, 145).

Armenii practicau în general un negoț de tranzit, comercializând mărfuri orientale în țările din centrul și sud-estul Europei. Meseriașii din coloniile armenice se uneau în bresle numite „fraternități” sau „prasdava” (Хачикян 1954, 203), confecțio-

nau în special obiecte de lux, spade, coifuri, buzdugane, zale de luptă, țesături, sticlă, cărămizi, băuturi alcoolice, săpun, lumânări, salamuri etc. (Галустян 1981, 24). Asociațiile negustorilor armeni activau în baza unor regulamente speciale, care erau confirmate de organele de autoconducere ale comunităților armenice. În regulamente erau prevăzute obligațiile fiecărui asociat, erau incluse clauze legate de decesul unui membru al corporației. Armenii din Suceava organizau funerațiile răposaților indiferent de starea materială a celor din urmă, minorii erau obligați să sape groapa și să asiste la întreaga procesiune. „Fraternitățile” armenilor din Polonia aveau „vistierile” lor în care, pe lângă mijloacele bănești propriu-zise, se păstra statutul și actele de gestionare a breslei. Fiecare membru al breslei achita o cotizație anuală, bucurându-se în același timp de dreptul de a împrumuta bani de la „fraternitate” cu o dobândă anuală de 8%. Drept garanție urmau a fi lăsate obiecte din aur, argint sau pietre scumpe, valoarea cărora depășea de două ori suma împrumutată. Mijloacele bănești ale asociațiilor meșteșugărești erau destinate bisericilor, clerului și pentru ajutorarea celor nevoiași. Membrii breslelor erau obligați să-și viziteze „frații” bolnavi, să asiste cu lumânările proprii la slujbele religioase și înmormântări (Doru 2009, 39).

Armenii din Suceava fabricau mezeluri, din carnea de vită și oaie pregăteau cârnați „tari, uscați și afumați, denumiți „salami, sugiuc sau potcoave”, afumau carnea de oaie și vită, aceste produse numindu-se „bujenița sau pastramă”. Din grăsimea vitelor înjunghiate în „salhanii”, știau a face săpun și lumânări, în această activitate fiind ajutați și de femei” (Dan 2010, 82-83).

În coloniile armenesti se concentrău, de regulă, meseriașii și negustorii, deoarece pământul era o proprietate a păturilor dominante locale și, de obicei, nu se vindea străinilor, inclusiv armenilor. Un număr important al armenilor din colonii sau apropiat de elementele burgheze locale, transformându-se treptat și ei înșiși în burghezie. De altfel, armenii din Țara Moldovei se românizează treptat pe parcursul secolelor XVII-XVIII (Angelescu 1916, 63).

În Hotin colonia armeană a fost fondată în secolele XIV-XV (Бэнэцяну 1962, 172). Armenii de aici în anul 1782 constituiau majoritatea populației acestei localități (Дашкевич 1971, 174), păstrân-

du-și și apartenența la biserica armeano-gregoriană. În Movilău era atestată o comunitate numeroasă de armeni care-și desfășurau activitatea economică în Țara Moldovei. Astfel, în lista parohiilor alcătuită de către episcopul Simeon Erevanți la 1763, alături cu Hotinul este menționat și acest oraș, Movilău (Ереванци 1958, 115). După datele lui W. Pobóg Górski în anul 1776 la Movilău erau 1.167 de case, iar numărul locuitorilor ajungea la 12.000, armenii alcătuind aproape jumătate din populație (Pobóg Górski 1902, 209; Дашкевич 1971, 168). Cifrele menționate sunt exagerate, deoarece în perioada dată se constată o diminuare a numărului armenilor din Galiția și Podolia. Cauzele acestui proces pot fi explicate prin următoarele considerente: acceptarea *uniei* religioase și drept consecință creșterea numărului căsătoriilor mixte au grăbit procesul de asimilare a armenilor cu băștinașii; încetarea afluxul populației armenesti din alte localități; mulți armeni au refuzat să dea uitării credința strămoșilor, preferând să plece în coloniile din Țara Moldovei și Transilvania; abandonarea unor căi comerciale și decăderea generală a comerțului i-au determinat pe unii dintre armeni să se stabilească în mediul rural și să practice agricultura (Григорян 1980, 161). La mijlocul secolului XVIII colonia armenescă din Movilău traversa o perioadă de înflorire, de prosperare economică. Cartierul armenesc se afla în partea centrală în apropiere de malul Nistrului și de piață. Strada centrală purta numele de Armenescă (Григорян 1980, 162). În anul 1784 revărsarea Nistrului a cauzat pagube enorme locuitorilor din Movilău, au fost distruse multe case, magazine și depozite (Історія 1972, 415). Mulți dintre negustori, inclusiv armeni, s-au ruinat fiind nevoiți să plece în alte localități. Movilăul și-a pierdut poziția de odinioară din cauza conflictelor militare, a celui de-al doilea partaj teritorial al Rzeczpospolitei Polska, devenind în cele din urmă un oraș provincial în cadrul guberniei Podolia. Meșterii armeni specializați în fabricarea safianului sufereau pagube, deoarece scăzuse volumul tranzacțiilor comerciale, de altfel trecuse și moda la încălțăminte confecționată din safian de culoare roșie (Григорян 1980, 168). În opinia cercetătorului W. Marczyński armenii s-au ciocnit cu dificultăți majore la trecerea mărfurilor prin punctele vamale nu numai din cauza necunoașterii limbii ruse, dar și a noilor tarife, „taxele percepute contribuiau la creșterea prețurilor mărfurilor, creând

dificultăți în ceea ce privește comercializarea lor” (Marczyński 1823, 21).

În secolul al XVIII - începutul sec. XIX armenii au avut de suferit mai mult de pe urma unor războaie. Astfel, după mărturiile lui Iona Ghedevanișvili, după cucerirea cetății Ismail de către Suvorov (1790), toți armenii din localitate și din Chilia au fost scoși și populați cu forța în apropiere de Grigoriopol și Dubăsari (Мачарадзе 1970, 452).

Arendășia proprietăților funciare. Fenomenul arendășiei în agricultură era caracteristic pentru majoritatea țărilor care renunțau treptat la relațiile feudale, acceptând metodele precapitaliste în dezvoltare. Arendarea terenurilor agricole permite în condițiile unor investiții modeste să asigure profituri substanțiale, care la rândul lor, aveau repercusiuni importante asupra dezvoltării altor ramuri ale economiei (Constantinescu 1973, 260). Fenomenul arendășiei, nedepășind faza precapitalistă, a contribuit totuși la dezvoltarea relațiilor marfă-bani, în special în perioada imediat următoare încheierii tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi (Constantinescu 1973, 260; Amăruței 2006, 187). Devine răspândită și practica arendării veniturilor de moșii. Astfel, la 7 mai 1790, Gheorghe Arman a primit dreptul la venitul unei moșii din ținutul Vaslui pe timp de un an în schimbul sumei de 20 de lei⁴.

Arendarea terenurilor agricole era favorizată de dezvoltarea „în societate a relațiilor marfă-bani” (Constantinescu 1973, 259). Marii proprietari funciari erau dispuși să dea în arendă terenurile deoarece primeau o sursă de venit sigură fără a-și asuma anumite riscuri, alegând în continuare să îndeplinească slujbe politice sau administrative. Boierii nu se ocupau de administrarea moșiilor lor, preferând să le dea în arendă armenilor și evreilor. Pe la 1782 Wenzel von Brognard, într-o manieră critică dar și constructivă, constata că nu atât arendarea moșiilor era dăunătoare cât faptul că aceste pământuri erau lucrate nu de băștinașii, dar „cu oameni aduși din Ungaria și cu ruși” (Netta 1931, 99).

De asemenea majoritatea marilor stăpâni de moșii care locuiau în orașe, în virtutea dregătoriilor pe cale le dețineau, își dădeau în arendă pământurile cu preferință unor negustori. Deși arendașul prin lege și contractul încheiat îl substituia pe

⁴ Arhivele Statului, Iași, doc., p. 431/27.

stăpân în relațiile cu locuitorii, totuși el, prin spiritul său de negustor și întreprinzător, era interesat de creșterea producției de mărfuri. Arendașii au devenit „un ferment în destrămarea relațiilor feudale și un vector de pătrundere a capitalismului în agricultură” (Istoria 2002, 161).

În aspect geografic, practica arendării, mai ales a pășunilor, apare în regiunile muntoase în legătură cu comerțul de vite. Deopotrivă cu arendașii direcți ai moșiilor, activau arendași intermediari între stăpânii de pământ și producătorii direcți, formând de la finele secolului al XVIII-lea „o categorie de sine stătătoare, premergătoare burgheziei” (Constantinescu 1973, 262). În aprecierea lui Constantin C. Giurescu, arendașii au reprezentat agenții capitalismului în Țările Române (Giurescu 1973, 167).

Negustorii armeni se bucurau de dreptul de pășunare a vitelor și cailor în Moldova, cu scopul de a le îngrășa pentru comercializarea pe piață (История 1977, 396). Astfel, Sadok Barącz nota că „negustorii armeni din Movilău creșteau în stepele Basarabiei turme mari de oi și vaci, apoi le tăiau și exportau carnea în Europa de Nord. Pielea era prelucrată într-un mod special, vopsită în culori diferite și vândută în Brody și Lituania” (Barącz 1869, 162). Armenii mai strângeau „capre pentru săftieni”, adică pentru obținerea și prelucrarea pieilor (Iorga 1904b, 349). Tehnologia de fabricare a pieilor de culoare roșie a constituit și un monopol al armenilor, ei asigurau cu acest produs atât piață locală cât și piețele localităților din apropiere. La una dintre întreprinderile de confecționare a safianului se prelucrau anual circa 15.000 de pielece, iar calitatea produsului final nu ceda cu nimic față de cele străine (Григорян 1980, 163).

Comercializarea cailor avea la baza sa practica de către armeni a unei agriculturi sistematice. Arendau suprafețe întinse de pământ și organizau crescătorii de cai și vite. Armenii preferau în special să crească cai de rasă pământeană care, în descrierea geografului armean Ingigian, erau „de culoare roșcată sau neagră-roșcată, de statură înaltă, frumoși, renumiți prin copitele lor frumoase, sprinteni și ascultători, buni pentru călărie și tracțiune” (Siruni 1944, 43). După relatările lui Wenzel von Brognard caii, în cea mai mare parte, erau crescuți în câmpia dintre Prut și Nistru, nu erau prea mari, dar în schimb erau foarte re-

zistenți. Prețul unui cal comercializat oscila între 20 și 30 de piaștri, iar al unei iepe împreună cu mânzul între 13 și 20 de piaștri (Netta 1931, 101). Importanța acestei îndeletniciri este confirmată și de documentele vremii: astfel, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, este pomenit armașul Baronți, giambaș de cai. Practica de pășunare a cailor și vitelor în stepele din Basarabia se va păstra și după anexarea ținutului la Imperiul Rusiei. Armenii supuși austrieci și cei din Moldova de peste Prut au plătit diferite sume pentru pășunatul vitelor cornute și al cailor în Basarabia până la adoptarea tarifului vamal din 1822 (Tomuleț 1997, 244).

În 1783, negustorii armeni care-și țineau la pășunat vitele în Moldova cu scopul îngrășării și vinderii lor mai departe, au adresat o plângere Curții de la Viena în care menționau că sunt stingheriți la arendarea moșiilor, dându-se prioritate moldovenilor. Astfel întreaga activitate comercială a armenilor era pusă în pericol. Armenii mai înstăriți din Bucovina, dintre care se remarcă frații Ioan și Nicolae Capri, erau protejați atât în calitatea lor de supuși austrieci de consulul austriac de la Iași, cât și direct de Curtea de la Viena, unde aveau legături importante. Puterea economică a fraților Capri le-a permis să se bucure de o anumită trecere la Curtea imperială din Viena, influențând și anumite decizii referitoare la Bucovina. Într-o notă a Consiliului Aulic de Război, adresată lui Enzenberg (ianuarie, 1786) se menționa că „la cererea fraților Capri, negustori din Suceava” provincia Bucovina a fost inclusă în cordonul vamal (Ceașu, Emandi 1988, 78-80).

Un palatin din familia Mniszech menționa că frațele său, fost ambasador între anii 1755-1756, a obținut un firman de la Poartă în favoarea negustorilor armeni stabiliți în Rzeczpospolita Polska, care fac de mai mult timp comerț cu boi, cai și alte animale, posedând herghelii și cirezi în Țara Moldovei (Mihordea 1937, 356). Un hrisov domnesc din 9 martie 1784, dictat de domnul Alexandru Mavrocordat pentru armenii supuși austrieci, întărește toate privilegiile acordate lor până atunci și mai adaugă altele noi, printre care dispoziția prin care li se interzicea localnicilor să ceară armenilor chirii prea mari pentru pășunat sau să le facă neajunsuri (Hurmuzaki 1876, nr. CCLXII; Siruni 1939-1940, 40). Necesitatea unor asemenea restricții a fost cauzată de faptul că unii proprietari de moșii dădeau în chirie pășuni negustorilor

armeni, apoi ridicau în mod unilateral plata pentru arendă, iar uneori în baza dreptului de *pro-timis* încălcau înțelegerea cu arendașul, oferind pășunea altui negustor la un preț mai avansat (Bănățeanu 1938, 23). De asemenea, dreptul de judecată asupra armenilor îi revenea în exclusivitate domniei.

În urma unei solicitări a unui grup de armeni din Galiția, în anul 1784, au primit învoirea să arendeze moșii în Țara Moldovei pentru a crea așa-numitele „odăi” pentru creșterea vitelor. Către anul 1804 în principat existau deja 66 de „odăi”, majoritatea fiind amplasate în județul Iași (Constantinescu 1992, 87). Într-un raport a lui Raichevich, din 24 martie 1784, adresat lui Kaunitz, se constata că arendașii armeni galițieni au exportat în Austria 5.000 boi (fiecare la un preț de 25 florini⁵, în total 125.000 florini), 6.000 vaci (fiecare la un preț de 10 florini, în total 60.000 florini), 1.000 cai (fiecare la un preț de 50 florini, în total 50.000 florini) (Bogdan 1925, 77). Pentru acest transport armenii plăteau *cornăritul* (5.000), *konniza*⁶ (1.000), *dogana* (7.000) (Hurmuzaki 1922, 169). După informațiile consulului Oeshsner din Iași, negustorii armeni mai plăteau 3.000 de florini pentru arenda pământului, în special a fânețelor, 1.000 de florini alcătuia *cornăritul* numai asupra boilor, iar vama constituia 3% la toate vitele de export enumerate (Bogdan 1925, 77).

Înlesniri importante au primit și negustorii armeni din Galiția, implicit și cei din Bucovina, care cumpărau cai, porci, vite și albine din Moldova. Impozitele și dările pe vite, aplicate armenilor, le erau avantajoase. Se bucurau de dreptul de a exporta fără taxe vamale caii pe care îi creșteau pe proprietățile proprii.

Negustorii armeni au obținut pe parcurs permisiuni de a arenda și chiar de a cumpăra moșii. Astfel, la 1 august 1763, negustorul armean din Bootoșani Hagi Axinte a cumpărat de la postelnicul Vasile Sălion moșiile Călugăreni, Tăutești și Simionești din ținuturile Hîrlău și Dorohoi cu 5.750 de lei⁷.

⁵ În anul 1782 un cal costa între 20 și 30 de piaștri (Murariu 1975, 134-140).

⁶ Cunița plătită de negustorii armeni și poloni, pentru vitele pe care le țineau în Moldova, se numea „cuniță leșească”, respectiv și dregătorii care o încasau se numeau cuniceri „de cuniță leșească”.

⁷ Arhivele Statului, Iași, doc., p. 801, fila 143-143 verso.

Veniturile substanțiale care „proveneau mai ales din comerțul de vite și de cereale” erau investite în arenda moșiilor și pășunilor cu scopul de a asigura îndeletnicirea de bază – negoțul (Constantinescu 1973, 260). De asemenea, arendășia era convenabilă proprietarilor care aveau moșii amplasate la depărtare mare, întâmpinând dificultăți în ceea ce privește gestionarea lor eficientă. Armenii stabiliți în localitățile limitrofe din afara țării (Movilău, Rașcov etc.) arendau moșii și pășuni pe malul opus al Nistrului.

În unele cazuri, armenii comiteau în acest sens înșelăciuni și abuzuri. Un caz elocvent în această privință îl prezintă plângerea a doi țărani din Câmpulung asupra negustorului armean din Suceava Ariton Pruncul (5 iunie 1787). Țăranii „Ioniță Diaconul și Toader Diaconul au mers la Suceava, fiind beți în crâșma lui Ariton Pruncul Arman, au semnat actul de vindere a moșiei lor iar banii primiți i-au băut în crâșmă. N-au primit nici banii din plin” (Bălan 1929, 35). Domnul le-a făcut dreptate țăranilor, ultimii obligându-se să-i întoarcă negustorului banii primiți (Bălan 1929, 35).

Un alt conflict funciar i-a avut în centrul atenției pe armenii din Suceava și mănăstirea Sfântul Ilie. Litigiul s-a axat în jurul unor “gropi de fânaț din hotarul târgului” (Din tezaurul 1983, 373). Către anul 1779, după afirmațiile mitropolitului Țării Moldovei Gavriil, mănăstirea stăpânea timp de 54 de ani moșia Gropile, iar argumentele armenilor, precum că un oarecare armean Bogdan Danovici ar fi stăpânit un fânaț din timpurile lui Ieremia Movilă, sunt absolut nejustificate deoarece “după vechiul obicei al țării dreptatea mănăstirii se întărește de către pravile, a căror hotărâri nu strămută pe o stăpânire ce trece peste 30 de ani” (Din tezaurul 1983, 435). Din punct de vedere juridic dreptatea era de partea mănăstirii, deoarece din cele mai vechi timpuri „domnii Moldovei n-au dat armenilor moșii decât locuri de casă și dugheană în târguri” (Din tezaurul 1983, 435).

În opinia cercetătorului H. Dj. Siruni, în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea armenii au fost „loviți de concurența inegală a grecilor” și s-a observat o oarecare decădere a comerțului armenesc (Siruni 1939-1940, 167-168). În această privință părerea lui H. Dj. Siruni a fost influențată mult de B.P. Hasdeu care, într-un studiu dedicat armenilor din România, remarca printre altele

următoarele: „Armenii au dominat comerțul românesc până pe la 1600: perioadă de glorie a României. Grecii – 1600-1800, două secole de o gradată decadentă” (Hasdeu 1870, 3). Totuși, comunitatea armenescă a manifestat spiritul său întreprinzător în continuare, elaborând unele proiecte de relansare a activității comerciale. Astfel, Berhard Bogdanowicz, Gregorie și Ioan Nicorowitz (Nicorovici), armeni din Galiția, au propus un program de refacere a vechiului negoț între Galiția și Țara Moldovei, având ca punct de lansare orașul Sneathyn. Urmau a fi înființate noi colonii armenesti în Bucovina și în spațiul dintre Cernăuți, Boian, Siret și Suceava. Negustorul Gregorie Nicorowitz propunea să se construiască “prăvălii, depozite și, după obiceiul oriental, și băi”, școală și o tipografie. Evreii urmau a fi admiși la două din cele cinci iarmaroace anuale cu condiția efectuării comerțului cu mărunțișul. Dar acest proiect a fost stopat la curtea din Viena, Austria arătându-se incapabilă de acceptarea unor inovații de acest gen (Iorga 1925, 65). Gregorie Nicorowitz, în urma vizitei întreprinse în Bucovina (5 decembrie 1779), menționa în raportul său că cel mai potrivit pentru un oraș comercial în eventualitatea întemeierii unei colonii armenesti de negoț este Suceava (Netta 1931, 60). Orașul dispunea de magazine cu mărfuri, aici puteau fi comercializate cantități însemnate de făină, bere, rachiu și vin moldovenesc. La cele cinci târguri anuale de vite urmau a fi comercializați caii și vitele cu eventuala lor revindere în Silezia și Transilvania.

Activitatea economică a armenilor a fost influențată mult de conjunctura politică a epocii. Anexarea și declararea Sucevei oraș comercial liber de către Iosif al II-lea în anul 1786 a sporit numărul armenilor care solicitau supușenie austriacă. Mai mulți negustori armeni din Botoșani și Focșani au

cerut autorizație de a se stabili în Bucovina. Enzenberg menționa că „mulți armeni înstăriți din marele oraș comercial Botoșani” erau dispuși să se mute în Suceava, sub protecție austriacă, nădăjduind o mai multă siguranță, protecție și justiție. Acești armeni au primit dreptul de a cumpăra moșii, erau egalați în drepturi cu băștinașii în activitatea comercială, se bucurau de înlesniri la construcția locuințelor, de libertatea importului din Țara Moldovei, erau scutiți timp de douăzeci de ani de serviciul militar. Privilegiile armenilor se încadrau perfect în politica austriacă de atragere și naturalizare a negustorilor nemusulmani, supuși turci „în cuprinsul împărăției, dar mai ales în provinciile mărginașe și de curând anexate” (Netta 1931, 59).

Concluzii. Astfel, aptitudinile de antreprenoriat ale armenilor le-au permis să dezvolte o largă activitate economică în Țara Moldovei. Coloniile armenesti au devenit centre de dezvoltare a meșteșugurilor și comerțului, contribuind la dezvoltarea economică generală a principatului. Legăturile genetice cu țările Orientului și cunoașterea limbilor orientale, le-au asigurat armenilor rolul de intermediari în cadrul comerțului internațional. Comunitatea armenilor din Țara Moldovei era bine organizată, bucurându-se de autoconducere și de multiple drepturi și privilegii acordate din partea domniei. Noile forme de organizare a procesului de producție, cum eraarendășia proprietăților funciare, au fost practicate de către armeni pe o scară largă în virtutea atât a experienței acumulate cât și a legăturilor existente cu diaspora armeană din țările limitrofe. Comunitatea armenilor din Țara Moldovei a jucat un rol important la dezvoltarea comerțului, meseriilor și antreprenoriatului, inclusiv prinarendășia proprietăților funciare, contribuind astfel și la constituirea păturii burgheziei naționale.

Bibliografie

- Amăriuței 2006:** M.-C. Amăriuței, Vechi și nou în Iași din vremea lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea). Observații preliminare. In: (Ed. L. Rădvan) *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII (Iași 2006)*, 179-202.
- Angelescu 1916:** I.N. Angelescu, *Evoluția economică a Țărilor Românești*, vol. I, *Economia familiară și agrară. Economia orașenească* (București 1916).
- Arapu 2004:** V. Arapu, *Contribuția negustorilor armeni la evoluția raporturilor economice dintre Țara Moldovei și Rzeczpospolita Polska în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*. In: *Pontes. Review of South-East European Studies*, nr. 1 (Chișinău 2004), 64-70.

- Avakian 1936:** Gr.M. Avakian, Rectificări și adăogiri: Cetatea Albă. In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. III, iulie (București 1936), 76-80.
- Barącz 1869:** S. Barącz, Rys dziejów ormiańskich (Tarnopol 1869).
- Bădărău, Caproșu 2007:** D. Bădărău, I. Caproșu, Iașii vechilor zidiri (Iași 2007).
- Bălan 1929:** T. Bălan, Noi documente Câmpulungene (Cernăuți 1929).
- Bănățeanu 1938:** V. Bănățeanu, Armenii în istoria și în viața românească (București 1938).
- Bezviconi 1941:** Gh. Bezviconi, Morminte armenesti dintre Prut și Nistru. In: ANI: Anuarul culturii armenice (București 1941), 389-393.
- Bogdan 1925:** N.A. Bogdan, Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales a celui ieșean (Iași 1925).
- Ceaușu, Emandi 1988:** M.-Ș. Ceaușu și E.I. Emandi, Aspecte din evoluția economico-socială și urbană a orașului Suceava în anii 1774-1786 (I). In: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, tom. XXV (Iași 1988), 75-96.
- Ciobanu 1971:** V. Ciobanu, Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea. In: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, tom. VIII (Iași 1971), 119-144.
- Condurachi 1918:** J.D. Condurachi, Câteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească până la Regulamentul Organic (București 1918).
- Constantinescu 1973:** I. Constantinescu, Arendarea moșiilor în Moldova până la Regulamentul organic. In: Studii și Materiale de Istorie Medie, vol. VI (București 1973), 259-268.
- Constantinescu 1992:** N.N. Constantinescu, Acumularea primitivă a capitalului în România (Chișinău 1992).
- Dan 2010:** D. Dan, Armenii ortodocși din Bucovina (București 2010).
- Din tezaurul 1983:** Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849) (București 1983).
- Doboș-Boca 1938a:** V. Doboș-Boca, Din trecutul Sucevei de altă dată (Cernăuți 1938).
- Doboș-Boca 1938b:** V. Doboș-Boca, Târgoveții Siretului din anul 1787 (Cernăuți 1938).
- Dobrogea 1938:** Dobrogea și Basarabia descrise de un geograf armean. In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul II, vol. 3, martie (București 1938), 73-75.
- Documente 1997:** Documente statistice privitoare la orașul Iași. Editate de I. Caproșu și M.-R. Ungureanu, vol. I, (1755-1820) (Iași 1997).
- Doru 2009:** I. Doru, Biserica și comunitatea armenescă din Roman (București 2009).
- Giurescu 1973:** C.C. Giurescu, Contribuțiuni la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV - începutul secolului XIX (București 1973).
- Goilav 1909:** Gr. Goilav, Armenii ca întemeietori de orașe în partea de răsărit a Europei. Extras din Revista de Istorie, Arheologie și Filologie. Volumul X, Fasciculul pe trimestrul II (București 1909).
- Goilav 1912:** Gr. Goilav, Bisericile Armene de prin țările române (București 1912).
- Hasdeu 1870:** B.P. Hasdeu, Armenii în România. In: Columna lui Traian, anul 1, nr. 30, 27 iunie (București 1870), 3
- Hurmuzaki 1876:** Documente privitoare la istoria românilor. Culese de Eu. Hurmuzaki. Vol. VII: 1750-1818 (București 1876).
- Hurmuzaki 1922:** Documente privitoare la istoria românilor. Culese de Eu. Hurmuzaki. Vol. XIX, partea 1: Corespondența diplomatică și rapoartele consulare austriece: 1782-1797. Publicate după copiile Academiei Române de I.I. Nistor (București 1922).
- Iorga 1904a:** N. Iorga, Documentele familiei Callimachi, vol. II (București 1904).
- Iorga 1904b:** N. Iorga, Studii și documente cu privire la istoria românilor, vol. VI (București 1904).
- Iorga 1913:** N. Iorga, Armeniens et Roumains. Une parallele historique. In: Bulletine de la Section Historique. Academie Roumaine, I, nr. 4 (București 1913), 189-234.
- Iorga 1921:** N. Iorga, Relations entre la nation roumaine et la nation polonaise. In: Académie Roumaine. Bulletin de la section historique. Nos. 1-2. Neuvième années. Janvier-Juin (Bucarest 1921).
- Iorga 1925:** N. Iorga, Istoria comerțului. Epoca mai nouă (București 1925).
- Iorga 1992:** N. Iorga, Istoria românilor în chipuri și icoane (București 1992).
- Istoria 2002:** Istoria românilor, vol. VI. Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821) (București 2002).
- Marczyński 1823:** W. Marczyński, Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej z rycinami i mapami, t. 3 (Wilno 1823).
- Mihordea 1937:** V. Mihordea, Raporturile lui Ioan-Vodă Callimachi cu Poloniei (1758-1761). In: Revista Istorică, anul al XXIII-lea, octombrie-decembrie, nr. 10-12 (Vălenii de Munte 1937), 353-371.

- MEF 1975:** Moldova în epoca feudalismului, vol. VII. Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774, partea a II-a (Chișinău 1975).
- Munca 2008:** Munca unui savant armean în România: Hagop Djololian Siruni. Cu o prefață de V. Arachelian (București 2008).
- Murariu 1975:** I. Murariu, Prețurile la care se vindeau unele mărfuri în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea. In: Carpica. Muzeul județean de istorie „Iulian Antonescu”, vol. VII (Bacău 1975), 123-148.
- Netta 1931:** Gh. Netta, Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale (București 1931).
- Pobóg Górski 1902:** W. Pobóg Górski, Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej (Kraków 1902).
- Popovici 1930:** L.C. Popovici, O statistică a Armenilor din Țerile Române la 1809. In: Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru. Sub conducerea d-lor T.G. Bulat și C.N. Tomescu (Chișinău 1930), 295-296.
- Przedziecki 1841:** A. Przedziecki, Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów, t. I. (Wilno 1841).
- Siruni 1935a:** H. Dj. Siruni, „ANI” – Titlul Revistei. In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. I, decembrie (București 1935), 2-9.
- Siruni 1935b:** H. Dj. Siruni, Cronica Armenilor din țările române. Partea I (sec. X-XIII). In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. I, decembrie (București 1935), 68-73.
- Siruni 1936a:** H. Dj. Siruni, Cronica Armenilor din țările române. Partea II. In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. II, aprilie (București 1936), 65-74.
- Siruni 1936b:** H. Dj. Siruni, Cronica Armenilor din țările române. Partea a III-a (1401-1450). In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. III, iulie (București 1936), 69-75.
- Siruni 1936c:** H. Dj. Siruni, Cronica Armenilor din țările române. Partea a IV-a (1451-1500). In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. IV, noiembrie (București 1936), 60-63.
- Siruni 1936d:** H. Dj. Siruni, N. Iorga și studiile armenesti. In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. IV (București 1936), 82-88.
- Siruni 1940:** H. Dj. Siruni, Armenii în România (Cu prilejul unui centenar) (București 1940).
- Siruni 1944:** H. Dj. Siruni, Armenii în viața economică a țărilor române (București 1944).
- Słownik 1882:** Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich, t. III. (Warszawa 1882).
- Słownik 1888:** Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich, t. IX. (Warszawa 1888).
- Stoica 1993:** C. Stoica, Dezvoltarea economico-socială a orașului Țirgu Ocna în epoca modernă. In: Carpica. Muzeul județean de istorie „Iulian Antonescu”, vol. XXIV (Bacău 1993).
- Tomuleț 1997:** V. Tomuleț, Activitatea comercială a negustorilor armeni în Basarabia în prima treime a sec. XIX. Tyragetia IV-V, 1997, 239-250.
- Zeletin 1997:** Ș. Zeletin, Burghezia română. Neoliberalismul. Ediție alcătuită de Cristian Preda (Iași 1997).
- Арутюнян 1964:** В. Арутюнян, Город Ани (Ереван 1964).
- Бабаян 1918:** Л. Бабаян, Армяне в Молдавии и Буковине (на армянском языке) (Тифлис 1918).
- Брюсов 1940:** В. Брюсов, Летопись исторических судеб армянского народа (Ереван 1940).
- Бэнэцян 1962:** В. Бэнэцян, Армянские колонии на территории Румынии по данным румынской топонимии. В: Историко-филологический журнал, №1 (Ереван 1962), 171-191.
- Галустян 1981:** Дж.О. Галустян, Культурная жизнь армянских колоний средневековой Польши (Ереван 1981).
- Грабовецкий 1965:** Б.В. Грабовецкий, Армянская колония в Снятине. В сб.: Исторические связи и дружба украинского и армянского народов (Киев 1965), 140-144.
- Григорян 1980:** В.Р. Григорян, История армянских колоний Украины и Польши (Армяне в Подолии) (Ереван 1980).
- Дарбинян 1961:** М.О. Дарбинян, Путевые заметки Симеона Лехаца. В сб.: Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, вып. 1 (Ереван 1961), 229-236.
- Дарбинян 1964:** М.О. Дарбинян, Симеон Лехаца о странах Юго-Восточной Европы. В сб.: Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы (Москва 1964), 253-275.
- Дашкевич 1971:** Я.Р. Дашкевич, Розселення вірменів на Україні в XI-XVIII ст. В сб.: Український історико-географічний збірник, вип. I (Київ 1971), 150-181.
- Ереванци 1958:** С. Ереванци, Джамбр, памятная книга, зеркало и сборник всех обстоятельств святого престола Эчмиадзина и окрестных монастырей, перевод С.С. Малхасянца (Москва 1958).

- Еремян 1970:** С.Т. Еремян, Армения и армянское купечество и развитие торговли между Европой и Азией до XIX в. В сб.: V Международный конгресс экономической истории, Ленинград, 10-14 августа, 1970 (Москва 1970).
- История 1977:** История народного хозяйства Молдавской ССР (с древнейших времён до 1812 г.) (Кишинёв 1977).
- Історія 1972:** Історія міст і сіл Укр. РСР, Вінницька область (Київ 1972).
- Крипякевич 1961:** И.П. Крипякевич, Садок Баронч – историк армян бывшей Галиции. В сб.: Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, вып. 1 (Ереван 1961), 38-47.
- Мачарадзе 1970:** В. Мачарадзе, Грузинский путешественник XVIII века Иона Гедеванишвили о Молдове и Валахии. В: *Revue des études sud-est européennes*, tome XVIII, nr. 3 (Bucarest 1970), 434-459.
- Меликян 1957:** М.А. Меликян, К вопросу о формировании армянской нации и её социалистического преобразования (Ереван 1957).
- Хачикян 1954:** Л.С. Хачикян, Армянские колонии на Украине в XVI-XVII вв. В сб.: Великая дружба. Сборник посвящённый 300-летию Воссоединения Украины с Россией (Ереван 1954), 193-224.

The Armenian community and land lease in Moldova (second half of the 18th - early 19th centuries)

Abstract

Oppressed by the Persians and Turks, many Armenians were forced to leave their homeland and immigrate to different European countries: Poland, Italy, Moldova, Holland, and France. Armenian colonies in Moldova were important centers even before the founding of the principality. They enjoyed internal autonomy and had special privileges from the Moldavian rulers.

In the Principality of Moldova of the second half of the 18th - early 19th centuries, the Armenian colonies existed in the cities of Botoșani, Roman, Iași, Galați, Hotin, Chișinău, Orhei, Tighina, Ismail, Chilia, Akkerman, and Focșani.

Since the land was the property of the local social elite and as a rule was not sold to foreigners, including the Armenians, the main occupations in the Armenian colonies were trade and crafts. The ethnic Armenians rented lands for breeding horses and cattle. In the Prut-Dniester region they bred mainly horses. The Moldavian rulers granted the Armenian merchants with many privileges for the substantial incomes to the state treasury. Local Armenians were exempted from customs duties when exported horses grown on their own pastures. Along with the lease, the Armenian merchants eventually have obtained the right to buy estates.

The Armenian community played an important role in the Moldavian economics, contributing to the development of the entrepreneurship and capitalist relations. Later, the Armenians were mainly assimilated by the local population, thus participating in the process of national bourgeoisie creation.

Армянская община и аренда земельной собственности в Молдавском княжестве (вторая половина XVIII - начало XIX вв.)

Резюме

Притесняемые персами и турками, армяне были вынуждены покинуть свою историческую родину и в большом количестве иммигрировать в ряд европейских стран: в Польшу, Молдову, Валахию, Голландию, Францию. Армянские колонии в Молдове являлись значимыми центрами ещё до основания княжества. Они пользовались внутренней автономией и имели особые привилегии от молдавских господарей.

В Молдавском княжестве второй половины XVIII - начала XIX веков армянские колонии существовали в городах Ботошань, Роман, Яссы, Галац, Хотин, Кишинэу, Орхей, Тигина, Измаил, Килия, Аккерман, Фокшань.

Ввиду того, что земля находилась исключительно в собственности местной элиты и, как правило, не продавалась чужеземцам, в том числе и армянам, в армянских колониях основными занятиями являлись торговля и ремесло. Была широко распространена практика аренды земли этническими армянами с целью разведения лошадей и крупного рогатого скота. Лошадей разводили в основном в Пруто-Днестровском регионе. Довольно часто молдавские господа предоставляли местным купцам армянского происхождения всякого рода привилегии. Такая практика объяснялась большими доходами, которые получала господарская казна. Местные армяне были освобождены от таможенных пошлин при экспорте лошадей, выращенных на собственных пастбищах. Наряду с арендой, армянские купцы добились со временем и права собственности на поместья.

Армянская община сыграла весомую роль в экономике Молдавского княжества, способствуя также генезису предпринимательских и капиталистических отношений. В дальнейшем большая часть армян была ассимилирована местным населением, участвуя таким образом в становлении социальной прослойки национальной буржуазии.

01.03.2012

Valentin Arapu, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: valarapu@gmail.com